

Két kötet bibliai eredetű közmondásokról

Magay Tamás: Bibliai eredetű kifejezések, közmondások, bölcsességek magyarul és angolul. Biblical Phrases and Sayings in Hungarian and in English. Tinta Könyvkiadó. Az Ékesszólás Kiskönyvtára 45. Budapest, 2017. 194 lap

A kiváló magyar nyelvész és lexikográfus számos magyar–angol és angol–magyar szótár írója. Nem újdonság az sem, hogy frazeológiával foglalkozik: 1999-ben adta ki az Akadémiai Kiadó Angol és amerikai kifejezések szótára című kötetét, amely 12 000 angol szókapcsolatot és 14 000 angol példamondatot tartalmaz. Ennek bevezetőjében a szerző tisztázza az idioma, frazeológiai egység, szólás, szólásszerű kifejezés, állandósult szókapcsolat fogalmát, O. Nagy Gábor, Hadrovics László e tárgyú műveire hivatkozva. Ugyancsak közvetlen előzménye az ismertetendő kötetnek a 2017-ben az Akadémiai Kiadó által megjelentetett Magyar–angol szólásszótára, 431 lap terjedelemben, ez 10 ezer magyar és 30 ezer angol (állandósult) kifejezést tartalmaz.

Ebben az utóbb kiadott kötetben fejt ki a szerző a bibliai eredetű frazémákkal kapcsolatos nézetét, eszerint a bibliai idézésnek kétféle módozata van: az egyik köznyelvi szólásból vagy közmondásból indul ki, tudjuk azonban, hogy ez bibliai eredetű, ezért megadjuk a bibliai *igét* vagy az esemény leírását; a másik mód az, hogy szó szerint idézünk a Bibliából, és a *Bibl.* jelzés után közöljük az idézetet. Ha a Bibliából idézünk – írja –, mindig pontosan megjelöljük a helyet, mert ez a világon mindenhol kiadott Bibliában egységes és egyértelmű.

A fenti két nagy terjedelmű kötethez kapcsolódik az ismertetendő könyv, amely céljában, jellegében, feldolgozásmódjában, sőt címszóállományában, frazémaállományában is sok újdonságot hoz az eddigi művekhez viszonyítva.

Magay Tamás munkásságából korábban sem hiányzott az ismeretterjesztői, mondhatjuk: nevelői szándék, példaként megemlíthető az – ugyancsak az Akadémiai Kiadónál – 1974-ben megjelentetett Idegen nevek kiejtési szótára című, 500 lapos kötete. Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy ez széles olvasóközönségnek szánt gyakorlati kézikönyv: pedagógusok, színészek, rádió- és televízióbemondók vehetik hasznát. Meg minden igényes és érdeklődő olvasó ember.

A most bemutatandó kötet sorrendje szerint haladva: a tömörségben is igen alapos, körültekintő Előszó ismerteti az anyag feldolgozásmódját. Nem a Bibliából, hanem a köznyelvből indul ki – tudjuk meg –, ehhez a köznyelvi mondáshoz, frazémához kapcsolja a bibliai szöveget, amelyből eredeztethető a mondás. A frazémaállománya részben azonos a korábbi kötetekével, a szócikkek szerkezete, hosszúsága eltérő: sokszor igen terjedelmes bibliai részleteket közöl. A magyar nyelven álló frazéma után közli angol nyelvű megfelelőjét, azzal a nem titkolt céllal, hogy – a Biblia ismeretére, olvasására való buzdításon kívül – az angol nyelv tanulására is serkentse a könyv használóit. Mindkét cél tehát nagyon megbecsülendő pedagógiai szempontból is. A Biblia angol fordítása – írja – könnyen érthető, alkalmas tehát az angol nyelv tanulására, gyakorlására.

Újdonság az előző kötetekhez képest, hogy öt lapra terjedő táblázatban igen áttekinthetően bemutatja a feldolgozott bibliai szövegek elnevezéseit és azok rövidítéseit (magyar és angol nyelven), éspedig az Ószövetség könyveiből, Károli Gáspár revideált fordításában, a Magyar Bibliatársulat Revideált Új Fordítású Protestáns Bibliájából, a Káldi-Neovulgata elnevezéseit, az angol elnevezéseket és mindezek rövidítéseit. Az apokrif könyvek közül négyet, ugyancsak magyar, majd angol elnevezésekkel, végül az Újszövetség könyveit.

Az Előszót terjedelmes irodalomjegyzék zárja, amely a szótárak, szólásgyűjtemények, a frazeológiai szakirodalom legfontosabb műveinek, valamint a forrásként használt bibliáknak pontos címléírását tartalmazza.

Az Előszó szerint fontos eleme a szótárnak az utalás, mivel nem mindig egyértelmű a használó számára, hogy a keresett frazémának melyik eleme a legfontosabb, melyik szerint kap helyet a szótárban. Szemléletes példa erre: a *szálka vkinek a szemében*, illetve a *Más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem* szólásokat a *szálka* címszóhoz sorolva helyezte el a kötetben, az olvasó azonban a *gerenda* és a *szem* alatt is talál ezekre utalást.

A szótár tehát megmutatja, hogyan használja fel a beszélőközösség a Biblia eseményeit, történeteit, a személyek nevét saját fogalmainak kifejezésére, mennyire él a Biblia az emberek tudatában, ráadásul nem csak a magyarokéban.

A címszavak nem egy szófajhoz kötődnek, mivel a bemutatandó kifejezés legfontosabb, legjellegzetesebb, legfeltűnőbb tagját emeli ki a szerző: *hegyi beszéd, matuzsálemi, megfeszít, keresztre feszít* stb. egyaránt szerepel címszóként. Jellemző példa lehet az *A, Á* kezdése, eltérő szófajú címszavai: *Abrahám, ad, adakozó, Ádám* stb.

A frazéma típusának megnevezését csak a közmondásokhoz adja meg, ez a megjelölés tehát arra utal, hogy már köznyelvivé vált nyelvi formáról van szó (*Ott is arat, ahol nem vetett*).

Az idézett bibliai szövegek akkor a legerjedelmesebbek, ha a szólásként használt szókapcsolat abban a formában nincs benne a Bibliában, hanem valamely bibliai történetből alakult ki. Ilyen – sok más mellett – a *Bálám számara* szócikk; a címűl írt szókapcsolathoz magyar és angol nyelven mintegy húsz-húsz soros bibliai részlet csatlakozik, a bibliai történet részletes idézése. Számos további adatot lehet említeni erre a megoldásra: az *Apostolok lován* [megy] ’gyalog’ – sőt a *bolygó zsidó* (ang. the Wandering Jew) szintén nem szerepel a Bibliában, hanem középkori legenda alapján terjedt el.

Nagyon érdekes az a jelentésváltozás, amelynek folyamán a *fekete bárány* szókapcsolat mai, metaforikus jelentése kialakult. Jákób történetében ugyanis nincs negatív jelentése: Jákób Ráchel megszerzésért sok évig pástorkodott Lábánnál, és fizetségként a juhok közül a pettyeset, tarkát és feketét alkudta ki díjul.

Ki gondolna bibliai vonatkozásra, amikor a *botránykő* szót hallja vagy éppen használja? Hosszas bibliai szövegrész idézéséből megtudjuk, hogy Péter apostol első leveléből származik, és már itt is szimbolikus értelmet nyert a szó.

Fontos, sokrétű nevelői hatását lehet várni annak, hogy *miatyánk* címszó alatt közli a kötet az imádság teljes szövegét magyarul és angolul, megtudjuk, hogy ez „A Jézustól tanult imádság »hivatalos« szövege!” A lutheránus templomok homlokzatának felirata: *Erős várunk az Isten*, illetve Luther Márton éneke, az *Erős várunk nekünk az Isten* kezdetű szintén bibliai mondatból eredeztethető: *Erős váram az Isten, az én hűséges Istenem* – idézi a Zsoltárok könyvéből.

Számtalan egyéb kitűnő és érdekes fejtegetést idézhetnénk még; befejezésül azonban ide kívánczik annak megállapítása, hogy Magay Tamásnak ez a munkája azt példázza, hogy az ismeretterjesztő célú és főként az ifjúságnak szánt műveket is olyan szakmai színvonalon, olyan alapos-sággal lehet és kell megalkotni, mint más, szigorú értelemben vett tudományos munkákat.

T. Litovkina Anna: Aki keres, az talál. Bibliai közmondások szótára. Tinta Könyvkiadó. Az Ékesszólás Kiskönyvtára 48. Budapest, 2017. 226 lap

A szerző ismert kutatója a magyar frazeológiának: a jelen könyve a hetedik ebben a témában; emellett számos tanulmányt tett közzé folyóiratokban, felsőoktatási intézmények tudományos közleményeiben, a magyaron kívül angol és orosz nyelven a szólásokról, közmondásokról.

A jelen kötetet nagy terjedelmű előszó vezeti be (7–44), ez valójában igényes tudománytörténeti összefoglalása a kérdéskörnek. További négy lapon közli az ehhez felhasznált szakirodalom jegyzékét magyar és nemzetközi viszonylatban: a legkorábbi idézett mű Margalits Ede 1897-ben megjelent gyűjteménye, a legfrissebb Wolfgang Mieder tanulmánya 2014-ből. Ez utóbbi már egészen a szerző szűkebb témájához kapcsolódik – a Bibliából eredeztethető frazémáknak a modern irodalomban, a médiában, sőt a karikatúrákban való megjelenéséről szól. Litovkina a magyar szólás-kutatás eredményein kívül a német, angol, orosz, francia szakmunkákat is számon tartja.

A továbbiakban taglalja a frazémák meghatározásának a típusait. A magyar szerzőktől idézett definíciók közül láthatóan O. Nagy Gábor, Paczolay Gyula és Szemerkenyi Ágnes fogalomér-

telmezéseit fogadja el. Whiting angol szerzőnek 1931-ben megjelent művében levő meghatározást Litovkina fordította magyarra, és ezt idézi: „*A közmondás olyan aranyköpés...*” – indítja a szöveget.

A magyarban azonban az *aranyköpés* szónak szótáraink szerint bizalmas, gyakran gúnyos stílusminősítése, stílusértéke van, szellemeskedő mondásként tartható számon. Kiss Gábor Magyar szókincstár (Tinta Könyvkiadó, 1999) című kötetében az *aranyköpés* címszóként szerepel, a *bemondás*, *aranymondás*, *tréfa*, *elméncség* szinonimák sorakoznak fel utána. Nem jelenik meg viszont az *aranyköpés* szó a *szólás*, *szólásmód*, *szólásmondás*, *közmondás* sorokban. Úgy látszik, az angolban nincs a magyaréhoz hasonló stílusértéke az *aranyköpés*nek megfelelő szónak. Ha ragaszkodik a szerző a „szó szerint” hűséges fordításhoz, olyan megjegyzéssel kellene ellátni, amely rávilágít a magyarban meglévő stílusminőségre.

Az Előszó további érdekes kérdéseket vet fel: szállóigének vagy közmondásnak tarthatjuk-e a bibliai eredetű mondásokat. Érvélese szerint mindkét minősítés érvényes lehet a bölcsességekre; azaz aki jól ismeri a Bibliát, és úgy tekint valamely mondásra, mint amely a Szentírás szövegéből származik, az szállóigének minősítheti, aki viszont eredetét nem ismerve vagy arra nem gondolva széles körben elterjedt mondásként, bölcsességeként él vele, az közmondásnak tartja. Fontos megállapítás az is, hogy kevesek tudatában kapcsolódik sok frazéma a Bibliához, bár annak szövegéből ered, főként pedig nem tudja a beszélő a pontos előfordulási helyüket megadni. Különösen igaz ez az olyan mondásokra, amelyek a Biblia több könyvében is előfordulnak. Találó az a megállapítása is, amely szerint vannak olyan ismert mondások, amelyek utalnak ugyan valamely bibliai történetre, személyre, vagy éppen magukba sűrítenek valamely bibliai történetet, de abban a formában, ahogy frazémaként ismerjük, nem szerepelnek a Szentírásban. *A tiltott gyümölcs édesebb* közmondás jó példa a fenti jelenségre; a bibliai történetet ismerve alkotta meg a beszélő, több változatban is (*A tiltott alma jobb ízű*), sőt szólásként is ismeretes (*tiltott gyümölcs*), mindezek frazémaként metaforikus jelentést kaptak. Vannak továbbá mondások, amelyeknek csak a gondolata egyezik valamely bibliai részlettel – mondja a szerző –, szóállománya teljesen eltérő, új. Az ilyenek kialakulása a Biblia ismeretének tudható be: *Előbb kaszálják a szénát, mint a sarjút* 'Nem szokás a kisebbik lányt férjhez adni a nagyobbik előtt'. A mondás Jákób történetére utal, ő Lában lányai közül Leát kapta meg feleségül elsőként, csak utána Ráchelt, a fiatalabbat.

További elgondolkoztató kérdés az is, hogy számos ismert mondás nemcsak a Bibliában lehelhető fel, hanem a görög és latin szerzők műveiből is ismerjük őket. Ezeknek tartalmi csoportjai az emberi lét legalapvetőbb fogalmaihoz kapcsolódnak – beszéd, munka, család, isten(ek), ember, barátság stb. –, ezért sok nép fogalmazhatja meg hasonlóan a velük kapcsolatos tapasztalati igazságokat. Emellett a Földközi-tenger környékének népei az ókorban is érintkeztek egymással, és lehettek közöttük kulturális hatások, vallási képzeteikben is lehetnek közös vonások, így keletkeztek hasonló bölcsességek, közkeletűvé váló megállapítások.

Litovkina felveti azt a kérdést, vajon létezhetnek-e az általunk bibliai eredetűként ismert mondások a Biblia egyes könyveinek ismertté válása előtt, azaz a bölcséleti iskolák mestereitől származnak-e, vagy korábban keletkeztek. Több kutató szerint – teszi hozzá – már az írásbeliséggel nem rendelkező társadalmak emberének is voltak, lehettek közmondásai (miként voltak munkadalmi, barlangrajzai).

Ilyen érdekes témákkal foglalkozik a kötet előszava, gazdag szakirodalomra – 64 munkára – hivatkozva. A továbbiakban szól a szerző a szótár felépítéséről, majd 213 bibliai eredetű közmondást tárgyal. Megtudjuk, hogy csak olyan frazémákat vett be anyagába, amelyek előfordulnak az utóbbi három évszázad magyar szépirodalmában, illetve az utóbbi három évtized magyar publicisztikájában – tehát feltehetően találkozik vele a magyar olvasó. Ebben a szótárban azonban szépirodalmi és publicisztikai előfordulásokat nem idéz a szerző, hanem a frazémákká vált mondatok bibliai előfordulását, előfordulásait sorakoztatja fel. Irodalmi-publicisztikai megjelenésükről a szerzőnek nagy terjedelmű Magyar közmondástár című kötetéből (Tinta Könyvkiadó, 2005, 816 lap) tájékozódhat az érdeklődő olvasó.

A bibliai idézetek főként a Károli Bibliából származnak, ritkábban a Katolikus Bibliából veszi a példákat. A gondos és gazdag irodalomjegyzékben azonban van egy sajnálatos elírás: „Új fordítású revideált Károli Biblia” A Károli Bibliát valóban revideálták, sőt újonnan revideálták, létezik a Bibliának új fordítása is (Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentései.

Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. 2016), a Károli Bibliát újra lefordítani azonban nyilvánvaló lehetetlenség.

A kötetet értékelve megállapítható, hogy alapos és hosszú elméleti fejezte alkalmas arra, hogy a fiatal (középiskolás vagy egyetemi hallgató) olvasót bevezesse a tudományos munka módszereibe, ösztönözze hasonló szakmai munkára; szótári része pedig, mivel anyagát olyan frazémák teszik ki, amelyek a magyar szépirodalomban és publicisztikában előfordulnak, hozzásegít ahhoz, hogy ezeket a szövegeket az olvasó pontosan tudja értelmezni.

V. Raisz Rózsa

ny. tanszékvezető főiskolai tanár
Eszterházy Károly Egyetem, Eger